

Інтерпретація літературних творів

УДК 821.161.2 – 6.09 Галан

М. Г. Багрій

РОМАН У ВІРШАХ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ „ТАРАС ТРЯСИЛО” ЯК ЗРАЗОК СТАНОВЛЕННЯ КАНОНІВ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Актуальність нашого дослідження обумовлюється потребою цілісного вивчення ліро-епічної спадщини В. Сосюри за 1920 – 1940-і рр., коли автор перебував в епіцентрі літературного процесу в УРСР і на вістрі творення головних ідеологем, естетичних засад та стилєвих ознак соціалістичного реалізму. У цей період письменник пережив надто стрімку і складну еволюцію від революційного патріотизму 1917 – 1919 рр. до революційного комунізму, якому він змушений був служити в умовах реальної диктатури і її перманентного терору проти суспільства і його інтелігенції. Здебільшого ця частина спадщини В. Сосюри або недооцінюється в сучасному літературознавстві як надто по-примітивному заідеологізована, або просто випускається з уваги. Натомість саме цей пласт ліро-епічних творів містить у собі значну кількість ілюстративного матеріалу до теми утвердження класового мистецтва в суспільстві, витворення специфічно української моделі лівого мистецтва, яка стала одним з найцікавіших явищ в ряду подібних естетико-ідеологічних експериментів в Європі ХХ ст.

Роман у віршах „Тарас Трясило” у творчій спадщині Володимира Сосюри є одним із прикладів пристосування художнього світу твору до ідеологічних завдань. Одночасно крізь густе мереживо вульгарно-соціологічної структури твору прозирають інші світоглядні доміанти творчого світобачення В. Сосюри. Йдеться про приклад того, як у літературі починає реалізовуватися один із факторів, які „визначають формування і еволюцію соцреалізму”, при яких „визнається прямий вплив партійних та ідеологічних інстанцій, і, відповідно, серед його структуротворчих складових найважливішими слід вважати політико-ідеологічні” [1, с. 289]. При цьому термін „соцреалізм” автори дослідження „Інституціональний комплекс соцреалізму” розуміють як сукупність явищ, які складаються із трьох категорій: художнє силове поле, його реальна організація і його проекція (образ) всередині і поза СРСР; естетичний дискурс – „набір явних або приховано сформульованих у політичних, критичних і теоретичних текстах

висловлювань, які циркулюють і всередині різних мистецтв, і між ними – у вигляді „загально організаційного” дискурсу”; „поетика” соцреалізму, тобто формальні структури творів, „які стосуються” естетики соцреалізму і які функціонують у полі соцреалізму [1, с. 289 – 290].

Одним із перших такі тенденції у творчості В. Сосюри помітив ще Микола Зеров. У середині 1920-их років він наголошував, що „серед пролетарських поетів він, може, найчистіший своєю ідеологією, коли під ідеологією розуміти не наївно підкреслену тенденцію, а невидимо розливу по творах ідейну атмосферу. Всі інші мають у собі якесь зерно від дореволюційної дійсності, чи то школу і виучку, чи то стилістичні уподобання, чи то колорит політичних вірувань. Сосюра ж від революції весь [...]. [Він] збуджена до літературного існування скиба пролетарської цілини” [2, с. 33].

Віршований роман у 1925 р. друкувався у „Червоному шляхові”, № 3, 4, 5; (наступного року вийшов окремим виданням) відразу ж після публікації вийшло кілька рецензій – С. Радугіна [3], І. Шахівця [4]. Однак, чи не першою – й найгострішою та найґрунтовнішою з усіх була розлога рецензія М. Зерова [2], який першим в українському літературознавстві вказав на характерні риси цього твору – його вульгарний соціологізм та ідеологічну заангажованість, не заперечуючи й позитивних рис поеми – її розлогу епічність та ліричне тло. На ці ж проблеми вказував і М. Сиротюк [5, с. 71 – 72]. Жанрові особливості та певні ідейно-естетичні проблеми „Тараса Трясила” розглянуто й у дослідженні М. Васьківа [6, с. 226 – 243]. Загальна характеристика твору подана в публікації В. Краснікової [7].

У вступній статті до „Творів” у трьох томах (1957) О. Кудін теж наголошував, що поезія В. Сосюри „становить оригінальну сторінку в стильовому багатстві української радянської поезії. Як і у кожного талановитого художника, у нього є свій стиль в широкому розумінні слова: свій поетичний світ, свій пафос, коло улюблених тем і мотивів, а звідси свої форми, прийоми і засоби відображення подій і явищ життя, змалювання позитивних героїв” [8, с. 5]. Однак одночасно О. Кудін змушений був визнати, що ця поема зберігає „сліди умовної романтики та вульгарно-соціологічного підходу до історії” [8; 19]. Василь Гришко писав, що хоча цей твір „був неабиякою подією в тогочасній українській підсоветській літературі, як перший твір на тему з історичного „козацького” минулого України, що вважалося тоді самою по собі „петлюрівською” темою”, однак поема написана „безперечно на пряме замовлення влади”. Можна погодитись із твердженням, що „намагаючись переоцінити з советської „класової” точки зору національні своїм змістом події українського минулого, Сосюра написав, по суті, не історичну поему, а своєрідну травестію історичної теми. Окремі її місця звучать просто гумористично. З Тараса Трясила зробив В. Сосюра якогось „комунара” козацької доби, а національно-визвольну боротьбу козацтва проти польського панування подав у вигляді якоїсь

напівбольшевицької соціальної революції”. Проте, „поруч із типовою советською пропагандою в віршованій формі” існують тут, на його переконання, „справді поетичні місця” [9, с. 16 – 17].

М. Сиротюк одним із перших вказував на вплив на віршований роман В. Сосюри Шевченкової та Гоголевої творчості: „Думається, що роман „Тарас Трясило”, як і його головний герой, був навіяний В. Сосюрі Тарасом Шевченком („Тарасова ніч”) та Миколою Гоголем („Тарас Бульба”). Вплив традицій двох великих класиків тут відчутний у всьому – і в патріотичній спрямованості роману, і в нахилі до епічного малювання подій та людей, і в героїчно-романтичному тоні розповіді, і в ліричних та публіцистичних відступах, і в інших формах живописання історії” [5, с. 71]. Твір Володимира Сосюри „Тарас Трясило” можна розглядати як своєрідне продовження поеми Тараса Шевченка „Тарасова ніч”. Постаць Тараса Трясила – неоднозначна в українській історії. У своєму „романі” Володимир Сосюра творить свою власну, легендарну історію повстання Тараса Трясила, міфологізує його постаць. Таким чином події, представлені в поемі Т. Шевченка, стають ніби продовженням, післямовою до подій, зображених у поемі В. Сосюри.

В основу поеми покладені події 1620 – 1630 рр. в Україні. У березні 1630 року група запорозьких козаків на чолі з Тарасом Федоровичем вирушили з Січі на Придніпров’я і стратили гетьмана реєстрового козацтва Грицька Чорного, який був прихильником союзу з польською шляхтою. Федорович звернувся до простолюду з універсалами, в яких закликав підніматися на боротьбу проти шляхти. Виступ запорожців став поштовхом до розгортання селянського повстання.

Гетьман Тарас Трясило (так його названо в „Історії Русів”), він же Тарас (Хасан або Усан) Федорович, підняв повстання проти польського війська під керівництвом польного гетьмана В. Конєцпольського, яке отаборилось по Україні після повернення з походів у 1629 році. Польські вояки „сильно докучали козакам і всякій іншій українській людности” [10, с. 279]. Напруження політичного протистояння тягнулося до травня 1630 року, коли козацькі загони „зібралися під Переяслав, приготувалися до війни [...]. Конєцпольський, позбиравши, яке міг, військо, перейшов під Києвом Дніпро [...] чекав помочи від короля, але той теж не мав чим допомогти, а дрібніші полки, що йшли до польського війська, не могли пробитися до Переяслава через побунтовану Україну [...]. Нарешті по двох тижнях тої переяславської війни сталася рішуча битва [...]. Звістки очевидців потверджують, що поляків сильно погромлено в цій битві...” [96, с. 281]. Ця поразка польського війська в „Історії Русів” отримала назву „Тарасова ніч”.

Сюжетна структура роману побудована на мотиві становлення головного героя, який спочатку є пастухом, а потім утікає від свого пана на Січ, готуючи помсту за своє зневажене кохання та повстання проти „панів і попів”. У поемі присутні кілька драматичних конфліктів та

колізій, які отримують ідеологічну та моральну розв'язку. Йдеться, зокрема, про зраду сестри Тараса, яка полюбила татарина Ятагана, про кохання турецької полонянки Зареми до Трясила (ці два драматичні конфлікти творять у поемі особливу художньо-естетичну симетричну пару). Перший конфлікт отримає драматичну розв'язку (яка надає поемі ознак трагедії), коли у відкритому полі Тарас зустрінеться із Ятаганом та вб'є і його, і (ненароком) сестру Марину.

Архітектоніка поеми „Тарас Трясило” підпорядкована ідеологічним завданням, які, очевидно, ставив перед собою автор. Можна виокремити кілька вузлових ідеологічних доміант у творі. Саме ці доміанти вказують на те, що В. Сосюра вже в середині 1920-х років починає відкрито „імплементувати” в художні тексти (особливо, якщо не йдеться про малі форми поезії) ідеологічні моделі радянських пропагандистських штампів. Йдеться, передусім, про створення історіософської перспективи, в якій визначальна роль відводиться класовій боротьбі (при цьому національний елемент, міжнародний конфлікт цілковито усувається, або завуальовується й відводиться на найдавші плани художньої дії). Поруч із цим дуже важливу роль відіграє антирелігійна пропаганда. Зрештою (і це дуже виразно окреслюється в поемі „Тарас Трясило”) ці дві доміанти у офіційній радянській пропаганді є нерозривно між собою пов'язані.

У сюжетній структурі твору особливим художнім та ідеологічним маркером є мотив крові, який структурує мотиви антирелігійного та класового протистояння. У пастуха Тараса „У кров позбивано коліна / і серце в скроні кров'ю б'є” [11, с. 347]. „Гей, багато буде крові!” [11, с. 352] – думає чи то автор, чи головний герой. У сцені битви, яка переходить у різанину („...мовчки різали селяни / і з піснями – козаки” [11, с. 388]), ріки крові виростають до апокаліптичного символу нищення соціального ворога: „В крові купає кінь копита, / крізь кров не глянути очам” [11, с. 388].

Тарас змушений утікати на Січ, бо той магнат наказує за залицяння до доньки висікти його батогами. Через два роки „вже Трясило – один з козацьких ватажків / О, скільки крові наточили / В Дніпро пістолі і клинки” [11, с. 358].

Січ у поетичному просторі Сосюриного твору – це зібрання не тільки українців, „Тут і поляки, і татари / старі і юні козаки” [11, с. 358]. Єдине протиставлення тут – це протиставлення класове:

Одні невмиті, босі й голі
На смерть ідуть за п'ятака.

Інша – антагоністична група до попередніх –

... ситі та пузаті...

А кошовий – поглянь, це ж кат.

Хіба це воля в власній хаті,

Коли всім править гетьманат [11, с. 359].

(Відразу ж варто зауважити тут алузії до гетьманської влади в Україні часів гетьмана Павла Скоропадського 1918 року). І одразу ж автор перекидає місток до сучасного йому світу, до „будівників комунізму”:

Послухай, що шумить голота,
вона зібралась у юрбу,
вона дзвенить, як на роботі
рої сьогоднішніх комун... [11, с. 359].

Протистояння антагоністів – можновладців та козацької голоти – проходить по осі їхніх прямувань: перші прагнуть плисти до Туреччини (очевидно, щоб пограбувати турецькі міста), другі („козацький комнезам” [11, с. 369]) – йти війною проти „панського гніту” в Україні, бо „це ж там під паном стогне мати, / це ж там під паном стогне брат” [11, с. 359]. Використання одного з радянських новотворів – „комнезам” – стає в художньому тексті тим історико-політичним маркером, який акцентує на суб’єктивній заангажованості автора власне на боці цих „козацького комнезаму”.

Авторська партія у поемі проявляється у вигуках, які мали б свідчити про антирелігійну поставу: його хвилює, що „голота”

... ще вірить у богів?
Чого не можу їм сказати я
й оману прокляту розбити?..

[11, с. 360 – 361].

Інколи ця ідеологічна заангажованість набуває гротескної форми, якої автор, очевидно не помітив (коли він називає себе “баюном”, образом з російських казок „кота-баюна”, великого кота-людоджера, який своїм вкрадливим „баянням” заколисував слухачів і вбивав):

Хочу бути я баюном,
та всього не зможу сам.
Поможи мені, Комуно,
цю поему дописати... [11, с. 388].

Можна твердити, що поема В. Сосюри стає особливим прикладом того, що соцреалістична культура „була породжена глобальним поворотом суспільної думки вліво [...]. Ідеологія революціонізму (з якої й виросла „ліва” авангардна культура) розбестила народну свідомість, вела до люмпенізації, до штучного нагнітання ненависті...” [12, с. 3].

Повстанці-селяни Тараса Трясила – типовий соцреалістичний образ злютованого ненавистю, голодом і бідністю сірого, але грізного натовпу, свідомого своєї класової приналежності. Поетика ж представлення образу козаків ґрунтується на фольклорній пісенній традиції. Козаки – до певної міри вільні й свідомі своєї сили:

Понад полем, понад гаєм
прапорами має,
грають коні, зброя грає,

козацтво співає [11, с. 383].

„Повстанців сила” йде окремо; селяни – „злі, голодні, голі”; вони „жилавими босими ногами ...грязь толочуть”, у них „од дощів ... обличчя сині”; у них „обернули в серце камінь / лайдаків знущання”. Саме їм автор зізнається у своїй любові: „Любі, милі, голі, босі, як же вас люблю я!” [11, с. 384].

М. Зеров наголошував на „безпорадності” В. Сосюри „перед відкинутим у минуле сюжетом”: „Скільки анахронізмів, недоречностей в поемі, скільки безсилої вигадки! [...] Взагалі все, що стосується історичного тла поеми, показує в Сосюрі автора найвеселішого і найбезтурботнішого. Справді: почати поему на історичній підбивці і не подбати про елементарну правдоподібність своїх історичних уявлень! Нехай поет і не повинен бути археологом, але, вставляючи оповідання в історичну рамку, йому треба все-таки доложити праці, щоби ця рамка не була з самих лише недоречностей та анахронізмів” [2, с. 34].

У розв’язці поеми автор переходить до засобу, характерного для кіно: спостереження (в уяві) за героєм, який з’являється на фоні величезної заграви. Одночасно ця заграда стає символічною алюзією до революції, можливо – до червоного прапора.

У „Третій Роті” В. Сосюра зізнається, що „ранній геніальний Тичина був вчителем моєї поетичної юності після Шевченка, Франка, Лесі Українки, Вороного, Чупринки і Олеся”, але, „основне, я вчився у мого народу, як і вчусь у його пісень, то трагічних, то ніжних, то повних такої героїки, що серце захлинається од щастя, що я син такого народу” [13, с. 240]. Однак у творчій спадщині В. Сосюри відбувається ідеологічна трансмутація традиційних домінант і модерністичних прийомів його учителів та парадигми української пісенної творчості, на які він покликається у своїх спогадах.

Отже, можемо зробити висновки, що головними ознаками соцреалізму у В. Сосюри є крайня заідеологізованість творчості, явлена у більшості поем 1920 – 1940-х рр., постійна налаштованість на агітацію і пропаганду, посилена увага до соціально-класових тем і проблем. Письменник досконало оволодів такою визначальною рисою соцреалізму, як камуфлювання: реальної історії революції і 1920-х рр. в Україні в його творах нема. У цьому полягала головна сутність цього літературного методу: закрити перед сучасниками правду історії і сьогодення.

Переважно В. Сосюра тяжіє у ліро-епічних творах до стандартності мислення і оцінок; його поетика невибаглива, художні ідеї неглибокі, характери прямолінійні. Домінантною стає псевдогероїчна риторика, часто публіцистичного і вульгарного забарвлення. Порівняно з лірикою 1920-х рр. поеми автора дуже програють: вони мало оригінальні за формами, малопсихологізовані, трафаретні за проблематикою та ідеями.

В усіх аспектах В. Сосюра творив своїм ліро-епосом визначальні естетичні засади й ідеологеми соцреалізму як лівого, тоталітарного мистецтва. Цей пласт його творів цікавий і важливий як переконливе вираження художнього дискурсу раннього тоталітаризму в СРСР і за багатством тематики вирізняється на тлі тодішньої соціалістичної літератури.

Список використаної літератури

- 1. Геллер Л., Боден А.** Институциональный комплекс соцреализма / Леонид Геллер, Антуан Боден // Соцреалистический канон: [сб. статей] / [под общ. ред. Гюнтера Х., Добренко Е.] – М. : Академический проект, 2000. – [1040 с.]. – С. 289 – 319.
- 2. Зеров М.** Володимир Сосюра – лірик і епік : З приводу роману „Тарас Трясило” / Микола Зеров // Життя і революція. – 1925. – № 9. – С. 30 – 37.
- 3. Радугин С.** Володимир Сосюра. Роман „Тарас Трясило” [рец.] / С. В. Радугин // Рабочий клуб. – 1926. – № 6 – 7. – С. 94.
- 4. Шахівець І.** В. Сосюра. Роман „Тарас Трясило” : [рец.] / І. Шахівець // Культура і побут. – 1926. – № 19.
- 5. Сиротюк М.** Український радянський історичний роман : проблема історичної та художньої правди / Микола Йосипович Сиротюк. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 396 с.
- 6. Васьків М.** Романні форми в українській літературі 1920 – 30-х років : [монографія] / Микола Степанович Васьків. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2009. – 326 с.
- 7. Краснікова В.** Історичний роман у віршах „Тарас Трясило” В. Сосюри / В. Краснікова // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : [наук. зб.] : Вип. 1. – Донецьк : Кассіопея, 1998. – С. 63 – 68.
- 8. Кудін О.** Творчість Володимира Сосюри / Олексій Кудін // Сосюра В. Твори : у 3-х томах / Володимир Сосюра. – Київ, 1957. – Т. 1. – С. 5 – 47.
- 9. Гришко В.** Серце „другого Володьки” і заборонена любов / Василь Гришко // Сосюра В. Засуджене і заборонене : [вибране з творів] Володимир Сосюра. – Нью-Йорк, 1952. – С. 7 – 39.
- 10. Історія Русів** ; [укр. пер. І. Драча] ; [передм. В. Шевчука] – К. : Рад. письменник, 1991. – 318 с.
- 11. Сосюра В.** Твори : у трьох томах / Володимир Сосюра. – К. : 1957. – Т. 1. – 511 с.
- 12. Добренко Е.** Метафора влади : Література сталинської епохи в історическом освещении / Евгений Добренко. – Мюнхен : Сагнер, 1993. – 408 с.
- 13. Сосюра В.** Третя Рота : [роман] / Володимир Сосюра ; [упоряд. С. А. Гальченко, В. В. Сосюра ; післям. і прим. С. А. Гальченка]. – К. : Рад. письменник, 1988. – 359 с.

Багрій М. Г. Роман у віршах Володимира Сосюри „Тарас Трясило” як зразок становлення канонів соціалістичного реалізму в українській літературі

У статті на прикладі тексту „Тарас Трясило” В. Сосюри досліджено, як у літературі починають реалізовуватися фактори, що визначають формування і еволюцію соцреалізму, як художній світ

твору пристосовується до ідеологічних завдань. Визначається специфіка соцреалізму як класового мистецтва з притаманними йому особливостями естетичних засад та стильових ознак. Аналізується архітектоніка поеми „Тарас Трясило” та її підпорядкованість ідеології.

Ключові слова: соцреалізм, класове мистецтво, світогляд, ідеологія, архітектоніка.

Багрий М. Г. Роман в стихах Владимира Сосюры „Тарас Трясило” как образец становления канонов социалистического реализма в украинской литературе

В статье на примере текста „Тарас Трясило” В. Сосюры исследуется, как в литературе начинают реализовываться факторы, определяющие формирование и эволюцию соцреализма, как художественный мир произведения приспосабливается к идеологическим заданиям. Определяется специфика соцреализма как классового искусства со свойственными ему особенностями эстетических засад и стилевых признаков. Анализируется архитектоника поэмы „Тарас Трясило” и ее связь с идеологией.

Ключевые слова: соцреализм, классовое искусство, мировоззрение, идеология, архитектоника.

Bagriy M. G. Novel in verse „Taras Tryasilo” by Vladimir Sosyura as a sample of establishing the canons of socialist realism in the Ukrainian literature

The subject of research in the article, using as an example the text „Taras Tryasilo” by V. Sosyura, is the initial stage when the factors determining forming and evolution of socialist realism in literature start to be realized, and the artistic world of written work is adapted to ideological tasks. The specific character of socialist realism as a class art with all specific peculiarities of esthetic foundations stylistic features is being formed. The architectonics of the poem „Taras Tryasilo” and its connection with ideology are subjected to analysis.

Key words: socialist realism, class art, world view, ideology, architectonics.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.